

Provokaatio ja kivijalka — kaksi tutkielmaa runouden kielestä

HANNU LAUNONEN *Suomalaisen runon struktuurianalyysia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 396. Pieksämäki 1984. 323 s.

AULI VIIKARI *Ääneen kirjoitettu. Vapautuvien mittojen varhaisvaiheet suomenkielisessä lyriikassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 468. Mänttä 1987. 343 s.

Suomenkielinen taidetunous on lyhyestä iästään huolimatta ehtinyt jo kokea kaikenlaista, niin voittoja kuin kolhujakin. Tärkeintä runouden kannalta ja kiinnostavinta tutkijoiden mielestä on ollut jatkuva kehitys, jonka aikana runoilmaisuus on mm. vaihtanut sidonnaiset mitat vapaaseen rytmiin ja kielelliset poikkeamat pääkaupunkiseudun slangisanastoon.

Viime vuosisadan metriset kiistat ja toisen maailmansodan jälkeisen modernismin vaatimukset on kirjattu suomalaisen kirjallisuuden historiaan dokumenteiksi lyriikan murrosvaiheista. Runous elää konventioistaan, ja runouden elinvoiman turvaamiseksi on ollut monasti syytä silittää konventioita vastakarvaan. Yhtäältä on ollut kyse runoilijoiden tarpeesta pyrkiä yksilölliseen kielenparteen, saada omat äänenpainot erottumaan ympäröivästä tekstimassasta. Toisaalta on ollut kyse laajoista, koko kulttuurielämää koskettavista ajattelutavan muutoksista, prosesseista, jotka ovat heijastuneet runouden kielessä mutta joiden perimmäiset syyt ovat ajankohdan henkisessä todellisuudessa.

Runouden kielestä lienee keskusteltu niin kauan kuin runoutta on ollut olemassa. Runoilijoita on ylistetty esimerkiksi kielen käyttäjiksi ja moitittu kielen räökkääjiksi. Kolmitavuilla alkavat jambisäkeet on tuomittu kielenvastaisiksi, riimejä on puolustettu ja vastustettu, perinteiden rikkojia on nimitetty luopioiksi ja sankareiksi.

Laajat runouden kieltä käsittelevät tutkimukset ovat kumminkin olleet tuiki harvinaisia.

Suomalainen kirjallisuudentutkimus on paljolti perustunut säkenöivään esseistiikkaan sekä »Kirjailija NN:n elämä ja teokset -sarjan» kartuttamiseen. Biografisista lähteistä ammentavan tutkimuksen keinot laajentaa alaansa sanataideteoksen kielelliseen analyysiin ovat olleet peräti puutteelliset.

Uudet kielitieteelliset teoriat ovat osoittautuneet hyödyllisiksi myös kirjallisuudentutkijoille. Lingvistiikalla on tarjottavanaan käsitteistö ja kuvausmallit, joiden

avulla tutkijat pystyvät entistä yksityiskohtaisemmin perehtymään runon kieliaineeseen. Silmämääräiset havainnot ovat saaneet tuekseen konkreettisen pohjan.

Metriikka on tutkimusalue, joka on viime aikoina houkuttanut piiriinsä löytöretkeilijöitä niin kielitieteilijöiden kuin kirjallisuudentutkijoidenkin parista. Suomalaisen metriikan perusteos, Pentti Leinon *Kieli, runo ja mitta*, ilmestyi vuonna 1982. Seuraa Leino on saanut kirjallisuudentutkijoista. Lingvistiikan ja poetiikan välimaastoon sijoittuvat sekä Hannu Launosen väitöskirja *Suomalaisen runon struktuurianalyysiä* (1984) että Auli Viikarin väitöskirja *Ääneen kirjoitettu* (1987).

Launosen ja Viikarin teokset eroavat toisistaan niin lähtökohdiltaan kuin tavoitteiltaan. Tutkimustulokset ovat silti samalla asialla: ne täydentävät toisiaan ja niiden ansiosta kuva suomalaisen runokielen kehityshistoriasta hahmottuu aikaisempaa selväpiirteisemmäksi ja näkemyksellisemmäksi. Muun ohessa Launosen ja Viikarin väitöskirjat ovat oivallisia esimerkkejä tieteidenvälisen tutkimusotteen hedelmällisyydestä.

Hannu Launosen väitöskirja *Suomalaisen runon struktuurianalyysiä* kattaa ajallisesti likimain koko suomenkielisen taiderunouden. Tutkimuskohteena on kymmenen tunnettua ja tunnustettua runoilijaa: Jaakko Juteini, Aleksis Kivi, Otto Manninen, Eino Leino, V. A. Koskenniemi, Uuno Kailas, Kaarlo Sarkia, Tuomas Anhava, Paavo Haavikko ja Pentti Saarikoski. Kyseessä on otos suomalaisen runon historiaa 1810-luvulta 1970-luvun lopulle.

Jokaisen runoilijan tuotantoa tarkastellaan järjestelmällisesti viiden eri struktuuripiirteiden kautta. Esillä ovat riimi, säkeenylitys, normipoikkeama, attribuutti (erityisesti adjektiiviattribuutti) ja monitulkitaisuus. Mainittuihin kielenkäytön piirteisiin Launonen pureutuu tukeaan strukturalistisen poetiikan teorian; tärkeinä suunnannäyttäjinä ovat mm. sellaiset tutut nimet kuin Roland Barthes, Roman

Jakobson ja Juri Lotman.

Runon struktuuripiirteiden erittely on Launoselle (niin kuin poetiikalle yleensäkin) keino päästä käsiksi runon merkitykseen. Yksittäisen runon tulkinta edellyttää paitsi runon kielen analyysiä myös perinteen tuntemusta. Vaikka Launonen ei teekään yhteenvetoja käsittelemiensä struktuuripiirteiden vaiheista suomalaisen runon kehityksessä, hänen yksityiskohtaisista analyyseistään välittyy kuva keskeisistä runoilmaisun ilmiöistä kautta aikojen.

Esimerkiksi ns. modernismin murros näkyy selvästi kaikissa Launosen tarkastelemissa piirteissä. Yhden struktuuripiirteiden – riimin – kadotessa runokielen ilmaisuvarastosta muiden piirteiden asema ja merkitys muuttuu. Kun riimipakkoa ei enää ole, lauserakenne oikenee, ja säkeenylitys vapautuu palvelemaan muita tehtäviä kuin loppusoinnuttelua. Ilmaisun näin tiivistyessä normipoikkeamien ja monitulkitaisuuden osuus lisääntyy.

Vertailu eri runoilijoiden kesken jää lukijan tehtäväksi, erojen selvittelyyn tai rakennepiirteiden muutosten syihin Launonen ei ole juurikaan puuttunut. Launosen väitöskirja on tervetullut perustutkimus, joka provosoi jatkotutkimuksiin ja rohkaisee uusia yrittäjiä runon kielellisten ominaisuuksien pariin.

Hannu Launonen on tutkimuksessaan sivuuttanut runon rytmin ongelmat lähes tyystin. Sen sijaan Auli Viikari on täysiverinen metriikko, hänen väitöskirjansa keskeinen teema on »Rytmissen tietoisuuden rakennemuutos».

Auli Viikarin tavoitteena on selvittää, miten ja milloin vapaamittaiset ja vapaarytmiset runot kotiutuivat suomenkieliseen kirjallisuuteen. Tutkimusaineisto koostuu vuosina 1895–1915 ilmestyneistä runoista: tärkeää ei ole, onko runo esteettisesti hyvä tai runoilija tunnettu, pääasia on runon sidonnaisista mitoista vapautuva muoto.

Perinteinen metriikka on askarrellut lähinnä runon fonologisen tason ongelmien parissa, keskittynyt luokituksiin ja

tavujen painoarvoihin. »Yksitasoinen» metriikka ei ole pystynyt ottamaan huomioon vapaarytmisiä runoja, joissa siisäkin rytmin säännönmukaisuuteen liittyy aste-eroja. Niinpä Viikari onkin tutkimustaan varten kehittänyt metrisen kuvausmallin, jossa mitalliset ja vapaarytmiset runot voidaan asettaa ikään kuin samalle lähtöviivalle.

Viikarin teoreettisen kehyksen mukaan runon rytmi voi jäsentyä viiden erilaisen kielellisen tason vaikutuksesta. Fonologisen tason lisäksi Viikarin kuvausmalli sisältää grammaattisen, semanttisen, pragmaattisen ja grafologisen (typografisen) tason. Rytmii hahmottuu sen mukaan, minkä kielellisen kerrostuman elementit ovat runossa hallitsevia. Fonologisen tason rytmisiä tekijöitä ovat tavut ja tauot, kun taas grammaattisella tasolla rytmii jäsentevät erilaiset kielellisten ilmausten toistot, esimerkiksi leksikaalinen ja syntaktinen parallelismi. Kolmas runon rytmii säätelevä taso, jota Viikari väitöskirjassaan tarkastelee, on pragmaattinen taso; se lisää rytmin piiriin illokutiiviset sävyt ja dialogisuuden. Semanttista ja grafoloogista tasoa Viikari ei työssään käsittele.

Viikarin malli on merkittävä lisä metriikan teoriaan ja käsityksiin rytmin olemuksesta. Rytmii osoittautuu monihahmotteiseksi ilmiöksi, joka syntyy useiden erilaisten kielenainesten yhteisvaikutuksesta. Viikarin malli poistaa kuilun mitallisen ja vapaarytmisen runouden väliltä ja laajentaa näin metriikan toimialaa. Viikarin väitöskirjan empiirinen osa osoittaa teoreettisen kehyksen käyttötarkoituksiinsa sopivaksi ja tuloksia antavaksi.

Auli Viikarin tutkimus paljastaa vuosisadanvaihteen lyriikasta ja kirjallisesta ilmapiiristä kiinnostavia, aikaisemmin huomiotta jääneitä piirteitä. 1900-luvun ensimmäinen vuosikymmen on asteittaisen, miltei huomaamattoman kehityksen aikaa. Runokieli elää vähittäisen muutoksen kautta.

Konventionaalinen, sidonnaisiin mittoihin (siis lähinnä kielen fonologisen tason säännönmukaisuuteen) perustuva runous alkaa saada rinnalleen rytmisiä ko-

keiluja. Suomalaisen metrisen systeemin väljeneminen toisaalta ja kansainvälisen säemuodon kriisiin liittyvät kokeilut toisaalta muokkaavat ajankohdan rytmistä tietoisuutta. Lyriikan käännökset ja runoilijoitten ja kriitikoitten keskustelut runouden kielestä ovat kasvualustana suomenkielisen lyriikan modernisoitumiselle.

Ajankohdan metrisen repertuaarin rakennemuutosta ohjaavat niin tunnetut kuin tuntemattomatkin nimet. Eino Leinon ja Joel Lehtosen vapaamittaiset runot ovat tärkeitä virstanpylväitä. Kanonisoitujen tekijöiden varjossa tapahtuu myös: Viikari esittelee tutkimuksessaan joukon perifeerisiä konventioiden uhmaajia. Kirjallisuudenhistorian katvealueilta on löytynyt mm. Rafael Engelbergin runokokoelma Työpajan töminässä (1905), »jonka metrisessä repertuaarissa vapaarytmien runo on luonteva vaihtoehto».

Engelbergin runo »Entäpä minut» on oiva esimerkki siitä, miten runon rytmi voi rakentua muutoinkin kuin vain fonologisen tason kautta:

*Suuri on sortuneitten luku,
laaja uhriesi lauma.
Joka päivä jonkun muserrat
mahtavana jyränä,
tai kalvavana matona
vuosia kiduttamasi sammutat.
Sinä hengen leppymätön tyranni,
kaikki painaisit polvillensa
alhaisen itsesi edessä;
kaiken korkeamman kaipuun,
ihmisen ylenemishalun, aatteet
alas roskahan repisit.*

Runon rytmi perustuu osin allitteraation ja osin syntaktisen parallelismin varaan. Fonologisesti runo on vapaamittainen, sen sijaan grammaattisella tasolla runon rytmi on hyvinkin säädelty. Mittojen vapautumisprosessi on monilla runoilijoilla samankaltainen: kun fonologisen tason säätelemä rytmi vapautuu, rytmin säännönmukaisuus muuttuu muiden tasojen säätelemäksi.

Auli Viikari on kaivanut arkistojen uumenista näkösalille kokonaisen kulttuu-

rin kerrostuman, jonka olemassaolosta ei ole ennen paljon tiedetty. Runokielen kehitykselle esitelty periodi on ollut ilmeisen tärkeä vaihe. Vapautuminen sidonnaisista mitoista heijastaa kulttuurielämän henkistä avartumisprosessia laajemmaltikin. Viikarin synkroninen tutkimusote on pitävä: muutosten logiikka käy vastaansanomattomasti ilmi.

Ääneen kirjoitettu on väitöskirja, joka vaikuttaa suomalaisessa runouden tutkimuksessa vielä kauan. Viikarin kehittämä metrinen kehys on korvaamaton apu tuleville rytmiiikan tutkijoille, ja kirjallisuushistoriallisesti Viikarin teksti on painavaa kuin kivijalan betoni.

PASI LANKINEN